

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СВІТЛІ ДАНИХ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

1. Територіальні діалекти південного заходу і півдня земель Київської Русі внаслідок диференціації і місцевої інтеграції стали основою для формування української мови. Утворення української мови – тривалий процес протягом кількох віків виявлявся нерівномірно щодо визначення фонетичних рис, граматичної будови і лексики.

2. Інослов'янська (давньоболгарська) основа давньоруської літературної мови не сприяла просочуванню східнослов'янських діалектних рис. Ця інослов'янська основа давньоруської літературної мови великою мірою виявляється як характерна ознака давньоукраїнської літературної мови. Проте в давньоукраїнську літературну мову порівняно більше проникають місцеві діалектні особливості. Дослідити проникнення місцевих діалектних рис до української літературної мови дуже важливо з погляду вивчення, по-перше, процесу встановлення тих основ, які зумовили перетворення давньоруської літературної мови на південному заході Київської Русі в давньоукраїнську літературну мову.

3. Визначаючи найдавніші діалекти (діалектні типи) української мови, які виявляються в перші віки її формування, тим самим ми здобуємо фактичні дані для дослідження процесів утворення мови української народності.

Для встановлення найдавніших діалектних особливостей української мови і її діалектних типів дані здобуємо в писаних пам'ятках, у сучасних діалектах української мови, досліджуваних зокрема методами лінгвістичного картографування.

4. Поступовий занепад Києва – політичного й культурного центра Київської Русі – на протязі тривалого часу феодальної роздрібненості, утворення нових місцевих політичних, культурних і економічних центрів східного слов'янства супроводилися формуванням нових народностей – білоруської, російської і української.

Мова української народності формується внаслідок перетворення і місцевої інтеграції східнослов'янських (давньоруських) діалектів півдня і південного заходу земель Київської Русі під час диференціації діалектів східного слов'янства.

Піднесення ролі Галицького і Волинського князівств, розвиток їх культури зумовили виникнення під впливом місцевих діалектів особливого різновиду давньоруської літературної мови, що став окремою літературною мовою українського народу. В цю старокнижну

літературну мову найбільше проникали риси півден¹⁷ | |¹⁸но-західних говорів української мови, ставши на багато віків до певної міри традиційними.

5. Як свідчать пам'ятки, формування української мови відбувалось при наявності значної діалектної роздрібненості. Дані писаних пам'яток дають можливість встановити, що на кінець XV ст. вже визначились її три основні діалектні типи, а саме: 1) південно-західний (з карпатським), 2) південно-східний (середньонаддніпряньський), 3) північний. Ці діалектні типи і тепер характеризують всю діалектну різноманітність української мови.

6. Південно-західні діалекти найбільше виявляються в тодішніх писаних пам'ятках, починаючи з XIII ст. Загалом можна встановити три масиви тодішніх південно-західних діалектів: 1) галицький (наддністрянський), 2) буковинський, 3) карпатський.

Як свідчать пам'ятки, південно-західні говори в XIV–XV ст. були менше диференційованими, аніж у наступні століття. Південна зона південно-західних діалектів XIV–XV ст. деякими фонетико-морфологічними рисами була ближча до південно-східних діалектів, ніж це виявляється пізніше.

7. Південно-східні говори, включаючи і їх основне ядро – середньонаддніпряньські, мають деякі елементи синтетичності, порівняно з північними і південно-західними. Це пояснюється особливостями історії місцевої людності, дозаселенням і заселенням південного сходу України. Як свідчать лінгвістичні карти I тома Діалектологічного атласа української мови, на всій території середньонаддніпряньських говірок є численні вкраплення рис південно-західних або північних діалектів. Крім того, частина говорів на південному сході України взагалі змішана, хоча за своїми рисами вони належать до південно-східного діалектного типу.

У писаних пам'ятках, які порівняно значно менше збереглися, ніж з території південно-західних діалектів, риси південно-східних (середньонаддніпряньських) говорів відбиваються з третьої чверті XV ст.

У фольклорі південно-східної України почала витворюватися місцева наддіалектна норма, проте вона не стала загально-українською, через територіальну розчленованість українського народу. Певні міждіалектні особливості виникають на території всіх південно-східних говорів.

8. Північні говори порівняно найменше відбиваються в писаних пам'ятках. Найраніше простежуються риси північних західно-поліських говорів (з XV ст.). Проте північнолівобережні говори мали значний вплив на південно-східні говори в середні віки.

9. У зв'язку з розчленованістю між сусідніми державами території, на якій формувалась і визначалась українська народність, мова української народності виявляється діалектно дуже роздрібненою. Ця роздрібненість протягом віків посилюється. Відсутність єдиного політичного, економічного й культурного центра українського народу не давали можливості визначитись у розмовній мові одному якомусь діалектові як провідному, що впливає на всі інші. ¹⁸ | ¹⁹

10. У процесі тривалого перетворення української народності в націю, який відбувався нерівномірно і нерівночасно для різних територій нашого народу, виникають тільки деякі передумови для створення загальнорозмовної мови українського народу. Розвиток норм загальнорозмовної мови, формування літературної мови під впливом народної є важливішими показниками перетворення мови народності в національну. На розмовну, а особливо на літературну мову за доби капіталізму починає впливати провідний діалект (політичного, економічного й культурного центра). Цей провідний діалект стає основою літературної мови нації, проте національна літературна мова вбирає і деякі риси інших діалектів (особливо у лексиці).

11. Нерівномірність і нерівночасність перетворення української народності в націю в зв'язку з територіальною розчленованістю нашого народу позначились на особливостях виникнення нової української літературної мови. Нова українська літературна мова визначається у вигляді кількох потоків, що виявляються нерівночасно (південно-східний, галицький, карпатський). Економічні й культурні центри на Україні, в умовах національного гноблення і розчленованості території нашого народу між різними державами, підпадали русифікації на сході, полонізації, мадьяризації і частково румунізації на заході й південному заході. Тому-то нова українська літературна мова виникає і розвивається на основі територіальних говорів, майже без впливу розмовної мови міст.

Уже з самого початку становлення і розвитку нової української літературної мови виявляється головним потоком східний, оснований на південно-східних (середньонадніпрянських) говорах. Цей потік пізніше став і єдиним для всього українського народу.

Нова українська літературна мова, виникнувши на основі південно-східних говорів (середньонадніпрянських), має й елементи літературної мови, що виникли на основі надністрянських говорів – у лексиці і граматичній будові. За доби соціалістичної нації відбувається державне возз'єднання всього українського народу, а нова українська літературна мова стає єдиною для всього нашого народу.

Джерело: *Тези доповідей, виголошених на Львівській міжобласній діалектологічній нараді, яка відбулася 25-27-го квітня 1957 року в Інституті суспільних наук АН УРСР. — Львів, 1958. — С. 17-19.*